

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В ЕКОНОМІКАХ СУЧАСНОСТІ

Курей Оксана Андріївна, асистент кафедри міжнародного бізнесу та світової політики факультет міжнародного бізнесу та міжнародної економіки Закарпатського державного університету, тел. 050 217 14 08, e-mail: kurej_o@yahoo.com

В статті автор аналізує основні тенденції, притаманні сучасним трансформаційним економікам. Головна увага акцентується на важливості дослідження перехідних економічних процесів не тільки від адміністративно-командної економіки до ринкової, але й від індустріального суспільства до постіндустріального в загальносвітових масштабах. В роботі конкретизовані основні ознаки трансформаційних перетворень, показники, що свідчать про ступінь завершеності цих перетворень, аналізуються поняття трансакційних витрат і їх ролі в трансформаційних процесах, тенденції економічного зростання в період трансформації.

Ключові слова: трансформаційна економіка, приватизація, постіндустріальне суспільство, трансакційні витрати, економічне зростання.

Вступ

Протягом останніх десятиліть економісти-теоретики приділяють значну увагу дослідженням перехідного стану в економіці. Загальним проблемам перехідних процесів у економіках різних країн, а також проблемі трансформаційної економіки як поняттю присвячені роботи М.Долішнього, А.Гальчинського, В.Геєця, Д.Козуба, А.Бузгаліна, Т.Душаніч, А.Іларіонова, Я.Корнаї [1-7]. Актуальність таких досліджень має, передусім, практичний характер, оскільки вони спрямовані на пошук оптимального шляху для досягнення певної запланованої системи господарювання, якою, наприклад, може бути розвинута соціально-ринкова економіка, що здатна замінити командно-адміністративний економічний уклад в колишніх соціалістичних країнах. Основними завданнями дослідження є конкретизація сутності перехідних станів в економіках сучасності, виявлення та аналіз основних характерних рис трансформаційних економік, а також їх взаємодію

із системними перетвореннями індустріального суспільства на постіндустріальне в умовах глобалізованого світу.

Стаття складається зі вступу, двох розділів і висновків. Перший розділ присвячено аналізу змісту і сутності перехідних економічних станів, причин їх виникнення, другий – дослідженню особливих рис трансформаційних економік сучасності.

1. Сутність перехідних економічних станів та причини їх виникнення

Перехідна (транзитивна) економіка є поняттям, що, як правило, визначає трансформацію централізованої неринкової моделі економічного розвитку із жорсткими командно-адміністративними методами управління у відкриту економіку, в якій ринковий механізм функціонування поєднується із гнучкими методами державного регулювання [8, с.371]. При дослідженнях так званих «транзитивних (перехідних)» економік мається на увазі, що перехідний стан – це явище тимчасове, яке необхідно якомога швидше пройти, здолати і зосередити зусилля на побудові рівноважної, функціональної ринкової економіки. Більш універсальним є розуміння переходу як прояву одного із основних законів динаміки в економіці, закону переходу кількісних змін в якісні. З цієї точки зору перехідний стан є не просто випадковістю, а закономірним та незворотнім етапом розвитку будь-якої економічної системи. Процес збалансованого, поступового накопичення кількісних змін обов'язково повинен перейти в етап швидких якісних змін. Тобто перехідний стан – це особливий стан системи, який має якісно нові властивості [1, с.17]. Д.Козуб у своїй праці «Перехідні процеси в економіці індустріального типу: зміст і методи структурування» [3] виділяє найбільш загальні властивості перехідного стану виходячи із визначення перехідного процесу як фази якісних змін, а саме:

1. Міжсистемність, або послаблення цілісності, яка проявляється насамперед в руйнуванні механізму координації розподілу ресурсів.

2. Нестійкість, тобто нездатність системи після зовнішнього впливу повернутись до первинного стану внаслідок послаблення внутрішньої структури. Нестійкість визначається слабкістю внутрішньої структури перехідної системи.

3. Нестационарність, тобто постійна якісна зміна суттєвих властивостей системи. Це також неможливість тривалого існування економіки в проміжному стані. Тобто внутрішні суперечності перехідної економічної системи постійно штовхають її до саморозвитку та змін механізму функціонування її структурних елементів.

4. Непостійність складу, яка виявляється у появі нових видів елементів, зникненні існуючих, а головне, в існуванні специфічних, тимчасових елементів і форм, які характерні тільки для перехідного періоду.

5. Нелінійність, перервність.

6. Зменшення ефективності функціонування, криза, погіршення характеристик системи. Криза є обов'язковим етапом розвитку системи перехідної економіки, яка має пройти через фазу руйнування старих зв'язків між елементами системи і утворення на їх місці нових.

7. Інформаційний перегрів – перевищення обсягів інформації, яка циркулює в економічній системі, над можливостями її обробки, і як наслідок, погіршення координації елементів системи.

Перехідні періоди також характеризуються як такі періоди розвитку суспільства, для яких притаманні якісні зміни в основних законах функціонування суспільства, рух до нової економічної організації [5, с.65].

Існує думка, що найсуттєвішою перешкодою на шляху перехідного періоду є відсутність справжньої системи чітко визначених прав на власність, яка є одним із фундаментальних компонентів організаційної інфраструктури ринкової економіки і водночас життєво необхідною умовою виникнення і розвитку нового стабілізуючого сектору класу малого та середнього підприємництва [9, с.135]. Універсальним інструментом трансформації системи власності в багатьох країнах стала приватизація. Для швидкої й ефективної передачі державного майна у приватні руки було розроблено нові методи та схеми приватизації. Одним із таких методів у країнах Центральної та Східної Європи, що передбачав передачу державного майна приватному сектору, став метод малої приватизації.

В основі будь якої приватизації – чи то малої, чи великої – лежить зміна форми власності. У трансформаційній економіці саме приватна власність створює альтернативу державній через реалізацію програми приватизації, таким чином забезпечуючи різноманітність форм власності та конкуренцію їх суб'єктів – власників цінностей; сприяє утворенню середнього класу в суспільстві; реформує менталітет небалого ставлення до майна; виховує почуття господаря й відповідальності за свою працю; сприяє утвердженню політичної та економічної свободи в суспільстві, протіканню процесів реформування в цілому. Приватна власність є найефективнішою для малих підприємств, оскільки за рахунок неї створюється оптимальне середовище для реалізації власних інтересів, право на вільне використання результатів своєї праці та організацію бізнесу, чітко визначаються межі відповідальності керівника та його підлеглих [10, с.16].

Провідні фахівці Центру Разумкова, проаналізувавши статистичний матеріал і дані спеціального соціологічного дослідження, дійшли висновку, що у приватизаційному процесі, який відбувався в Україні, не досягнуто головного – відокремлення влади від підприємництва. Фінансово-промислові групи тісно пов'язані з владними структурами. Протиправно отримана приватна власність не має ні правових гарантій недоторканності та захисту від політично мотивованого перерозподілу, ні суспільної легітимності. «Приватизація супроводжувалась численними недоліками концептуального, нормативно-правового, організаційно-методологічного, економічного, ... інформаційного характеру... часто тіньовими, а нерідко і кримінальними методами. На найвищому рівні офіційно визнано, що ці процеси фактично не контролюються державою. Недоліки процесу приватизації в Україні органічно пов'язані з недоліками... системи державного управління, з поширеною в середовищі корупцією» [11, с.12].

Зміна системи власності та державного управління є характерними ознаками трансформації командно-адміністративної економіки в ринкову. Проте в даний час у загальносвітовому масштабі найбільш актуальним є питання переходу від індустріального до постіндустріального суспільства. Його особливістю є не тільки зміни в матеріальній основі суспільства (технологія, техніка, рівень життя), а й

переоцінка ціннісних орієнтацій, менталітету людей. Основними напрямками цих змін є гуманізація та екологізація. Більшість економічно розвинутих країн на сьогоднішній день знаходяться в перехідному стані до постіндустріального, інформаційного суспільства. Проте плавність, поступовість цього процесу не дає можливості помітити якісні стрибки, які обов'язково наявні в кожному перехідному стані. До таких якісних змін можна віднести пріоритет екологічних цінностей над економічними, гуманізацію та демократизацію перш за все відносин в економічній сфері, послаблення впливу просторових обмежень на професійну та культурну діяльність людини і, як прояв цього, появу всіляких економічних та політичних міждержавних союзів і об'єднань, а також світове поширення та розвиток діяльності транснаціональних корпорацій. Ці процеси значною мірою впливають на розвиток малого та середнього підприємництва, оскільки з'являються все нові й нові замовлення для нього і використання його послуг у якості субпідрядника великого, в тому числі міжнародного бізнесу.

Таким чином, процеси в перехідних економіках є результатом не тільки ринкової трансформації, але й наслідком загальносвітових тенденцій руху до постіндустріального суспільства [4, с.38]. При цьому спостерігається накладання одне на одного двох типів перетворень у світовому господарстві – ринкового та постіндустріального. В цьому плані основним завданням трансформаційних економік на шляху до формування ринкового господарства є не просто реформувати свою економічну систему для створення конкурентних умов господарювання, а й створити всі необхідні передумови для формування постіндустріального типу суспільства з його якісними особливостями та ціннісними ідеалами, зокрема й у економічному житті. Хоча поширеною є думка про те, що практичне здійснення реформ у країнах Центрально-Східної Європи та колишнього СРСР показує, що для більшості з них характерною є деіндустріалізація національної економіки, у більшості випадків цей процес деіндустріалізації не має нічого спільного із прогресивним рухом до постіндустріального суспільства [12, с.77]. Більше того, в структурі промисловості зменшується частка високотехнологічних виробництв і

зростає частка ресурсозатратних виробництв, пов'язаних із первинною обробкою сировини.

2. Особливості трансформаційних економік сучасності

Рух перехідних економік до постіндустріального суспільства має деякі особливості у порівнянні з аналогічними перехідними процесами в розвинутих ринкових державах. Так, у трансформаційних економіках на перший план виходить процес імпорту нових технологій, оновлення основних фондів і запровадження загальносвітових стандартів якості [13-14].

Досвід економічних перетворень, набутий у країнах Центральної та Східної Європи, дозволяє виділити найбільш вірогідні тенденції та закономірності трансформаційної економіки при здійсненні ринкових перетворень. Вихідним пунктом ринкових перетворень у всіх країнах була відміна контролю над цінами, що у своїй переважній більшості призвело до подорожчання значної маси товарів. У всіх країнах виникла необхідність управляти відкритою інфляцією. Так, протягом 1992-1996 рр. індекс споживчих цін зріс у Молдові в 1,5 тис. разів, у Таджикистані – в 15,4, в Казахстані – в 21,6, у Вірменії – в 26,4, в Білорусі – в 39,6, в Україні – 42, 5 тис. разів [15, с.225]. Уряди багатьох країн почали застосовувати монетарні методи для подолання інфляції, яка часом досягала дуже значних розмірів. Серед таких методів були і маніпулювання відсотковими ставками на кредити, і зміна розмірів обов'язкового банківського резервування, і лібералізація імпорту. Проте часто ці монетарні заходи лише погіршували ситуацію, що склалася. Це спричинено тим, що у трансформаційних економіках реакції господарюючих суб'єктів на заходи монетарного характеру суттєво відрізняються від реакції підприємств ринкового господарства. Отже, жодна трансформаційна економіка не змогла на практиці уникнути інфляційного зростання цін. Цьому є декілька причин. По-перше, уряду важко відмовитись від отримання інфляційного податку в той момент, коли постає нагальна потреба в коштах для фінансування соціальних видатків і підтримки державних підприємств. По-друге, висока інфляція знецінює заощадження населення і цим забезпечує рівні умови для конкуренції різних груп товарів. По-третє, рівень цін, що постійно зростає, призводить до виділення тих підприємств і

державних органів, які здійснюють активну цінову політику. Таким чином, інфляція змушує пристосовуватись до нових ринкових умов та грає позитивну інституційну роль.

Тільки в другій половині 90-х років інфляцію вдалося приборкати шляхом здійснення грошових реформ, переважно, через запровадження національних валют. Починаючи з 2000-го року в більшості перехідних економік інфляція має помірний характер, хоч її рівень і вищий від рівня інфляції в розвинутих країнах.

Недостатньо підготовленим рішенням для трансформаційних економік стало рішення про лібералізацію зовнішньої торгівлі, оскільки воно викликало великий потік більш дешевих і якісних зарубіжних товарів, які сприяли спаду національного виробництва багатьох видів товарів легкої й харчової промисловості, автомобілебудування [8, с.379].

Ще однією тенденцією, притаманною для країн з трансформаційною економікою, є неодмінне виникнення конфлікту між накопиченням та споживанням, який в основному вирішується на користь споживання.

Конкурентна боротьба в перехідній економіці ведеться не за зниження витрат виробництва, а за посилення корпоративної влади як форми контролю за виробництвом та ринком, за одержання дешевих кредитів та ресурсів. На відміну від ринкової економіки, де ціна розглядається як точка рівноваги між попитом і пропозицією товару, у трансформаційній економіці вона знаходиться під впливом влади монопольних структур. Перш за все це стосується цін на сировину, устаткування, робочу силу. У трансформаційних економіках можна спостерігати значну розбіжність цін на одну й ту саму продукцію не тільки в межах країни, але і в межах одного регіону чи міста. Це є наслідком того, що переважна більшість цін встановлюється монопольним способом, оминаючи конкурентні механізми.

Проте однією з найбільш суттєвих і характерних для перехідної економіки рис більшість науковців визнають глибокий спад виробництва. Так, відомий угорський економіст Я.Корнаї назвав це явище «трансформаційним спадом» [6, с.4]. Останній обумовлений тим, що у трансформаційній економіці втрачають силу перш за все старі інститути та механізми діяльності, а нові, притаманні ринковій системі, ще

тільки формуються. До числа найбільш характерних рис трансформаційного спаду можна віднести перехід від ринку продавця до ринку покупця (тобто від дефіцитної економіки до економіки недостатнього попиту); структурну перебудову, яка відбувається інтенсивніше в перехідний період у порівнянні зі звичайним економічним циклом; порушення економічної координації, тобто невизначеність і ризик, які характерні для ринкової економіки в цілому, проте значно посилюються в трансформаційній економіці; незавершеність основних інституційних перетворень і, насамперед, невизначеність прав власності, а також відсталість і недосконалість фінансового сектора; різке скорочення інвестиційної діяльності; зубожіння значної частини населення та швидка диференціація доходів; високий рівень інфляції та гіперінфляцію тощо.

Однією з головних рис трансформаційного спаду Я.Корнаї називає перетворення платоспроможного попиту на визначальний фактор економічної динаміки. Тобто, трансформаційна економіка стає тоді переважно ринковою, коли головним обмеженням господарського зростання виявляється обмеженість попиту. Сигналом закінчення трансформаційного спаду стає утворення на місці ринку продавця ринку покупця.

Ознакою закінчення трансформаційного спаду і утворення ринкової економіки може слугувати такий показник, як зростання валових інвестицій в економіку, який визнаний головним критерієм виходу зі спаду у доповіді Економічної комісії ООН для Європи [1, с.140]. У «країнах-лідерах», до яких відносять такі країни Центрально-Східної Європи, як Чехія, Угорщина, Словенія та Польща, платоспроможний попит став одним із головних факторів стабілізації та пожвавлення виробництва. Найпоширенішими кроками на шляху перетворення трансформаційної економіки в ринкову в даних країнах стали лібералізація цін, контроль за динамікою доходів, реформування зовнішньоекономічної сфери, реформування грошово-кредитної системи, які у своїй сукупності призвели до початку економічного зростання та розвитку малого і середнього бізнесу.

В результаті дослідження були зроблені певні узагальнення і висновки, які впливають із процесів переходу «країн-лідерів» до ринку та є корисним досвідом для України [1, с.147-148]:

1. Головною причиною подолання спаду виробництва є зростання реальних доходів значної частини населення. Цей фактор забезпечує стабілізацію і розширення внутрішнього попиту, який у свою чергу сприяє поживленню виробництва.

2. Економічна політика на першому етапі трансформації має «маятниковий» характер, тобто періоди суворих обмежень змінюються періодами монетарного і фіскального послаблення.

3. Антиінфляційні заходи самі по собі не призводять до поживлення економіки: для цього необхідні ще й інші передумови.

4. Спостерігається тісний взаємозв'язок між зниженням рецесії і зростанням обсягів зовнішньої торгівлі, перш за все експорту. В той же час відбувається різке погіршення структури самого експорту. Він стає більш матеріало- та енергомістким. Експортна експансія є короткостроковою опорою господарського зростання, так само, як і розширення внутрішнього попиту, що не має твердої основи у формі збільшення інвестицій та підвищення ефективності виробництва.

5. Більш динамічний розвиток інвестиційної активності у приватному секторі порівняно із державним. Важливою особливістю державної інвестиційної політики є чітка регіоналізація, яка виявляється у підтримці виробничих і соціальних програм в депресивних регіонах (особливо це стосувалось Польщі). Що стосується джерел інвестування, то в «країнах-лідерах» постійно знижувалась частка держпідприємств і коштів бюджету в інвестиціях на користь приватного сектору та іноземного інвестування.

Темпи зростання ВВП у країнах переходу до ринку саме в періоди трансформаційного спаду та виходу із кризи відображені в табл. 1.

Таблиця 1. Зростання ВВП у країнах із трансформаційною економікою

№	Країна	Зміна у % у порівнянні з попереднім роком									
		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Центральна та Східна Європа											
1	Албанія	-10,0	-28,0	-7,2	9,6	9,4	8,9	9,1	-7,0	12,7	10,1
2	Болгарія	-9,1	-11,7	-7,3	1,5	1,8	2,9	-10,1	-6,9	3,5	2,3
3	Хорватія	-7,1	-21,1	-11,7	-8,0	5,9	6,8	6,0	6,5	2,5	-0,9
4	Чехія	-1,2	-14,3	-3,3	0,6	2,7	6,4	3,9	1,0	1,0	0,5
5	Македонія	-10,2	-12,1	-8,0	-9,1	-1,8	-1,2	0,8	1,5	3,4	4,3
6	Угорщина	-3,5	-11,9	-3,1	-0,6	2,9	1,5	1,3	4,4	4,9	4,2
7	Польща	-11,6	-7,0	2,6	3,8	5,2	7,0	6,1	6,9	4,8	4,1
8	Румунія	-5,6	-12,9	-8,8	1,5	3,9	7,1	3,9	-6,6	-5,4	-3,2
9	Словаччина	-2,5	-14,6	-6,5	-3,7	4,9	6,9	6,6	6,5	4,0	1,3
10	Словенія	-8,1	-8,9	-5,5	2,8	5,3	4,1	3,1	3,7	3,9	5,9
У середньому		-7,0	-14,7	-5,9	-0,4	4,1	5,2	3,3	1,0	3,5	3,2
Країни Балтії											
11	Естонія	-8,1	-7,9	-21,6	-8,2	-1,8	4,3	4,0	10,8	4,6	-0,6
12	Латвія	2,9	-10,4	-35,2	-16,1	2,1	0,3	3,3	6,5	4,8	2,8
13	Литва	-5,0	-13,4	-21,3	-16,2	-9,8	3,3	4,7	5,7	7,3	-1,7
У середньому		-3,4	-10,6	-26,0	-13,3	-3,4	2,8	4,0	7,9	5,6	0,2
СНД											
14	Азербайджан	-11,7	-0,7	-22,1	-23,1	-18,0	-11,0	1,3	5,7	10,0	7,4
15	Білорусія	-3,0	-1,2	-9,6	-7,6	-12,6	-10,4	2,8	10,4	8,4	3,4
16	Грузія	-12,4	-13,8	-44,8	-25,4	-11,4	2,4	10,5	11,0	3,1	2,9
17	Киргизія	3,2	-5,0	-13,9	-15,5	-20,1	-5,4	7,1	6,5	2,1	3,7
18	Молдова	-2,4	-17,5	-29,7	-1,2	-31,2	-1,4	-7,8	1,3	-6,5	-3,4
19	Росія	-4,0	-5,0	-14,5	-8,7	-12,6	-4,0	-2,8	0,4	-5,3	6,4
20	Таджикистан	-1,6	-7,1	-29,0	-11,0	-18,9	-12,5	-4,4	2,2	5,3	3,7
21	Туркменістан	2,0	-4,7	-5,3	-10,2	-19,0	-8,2	-7,7	-25,0	7,1	16,5
22	Україна	-3,4	-11,9	-17,0	-14,2	-22,9	-12,2	-10,0	-3,2	-1,9	-0,2
23	Узбекистан	1,6	-0,5	-11,0	-2,3	-4,2	-0,9	1,6	2,1	4,4	4,4
У середньому		-3,2	-6,7	-19,7	-11,9	-17,1	-6,4	-0,9	1,1	2,7	4,5

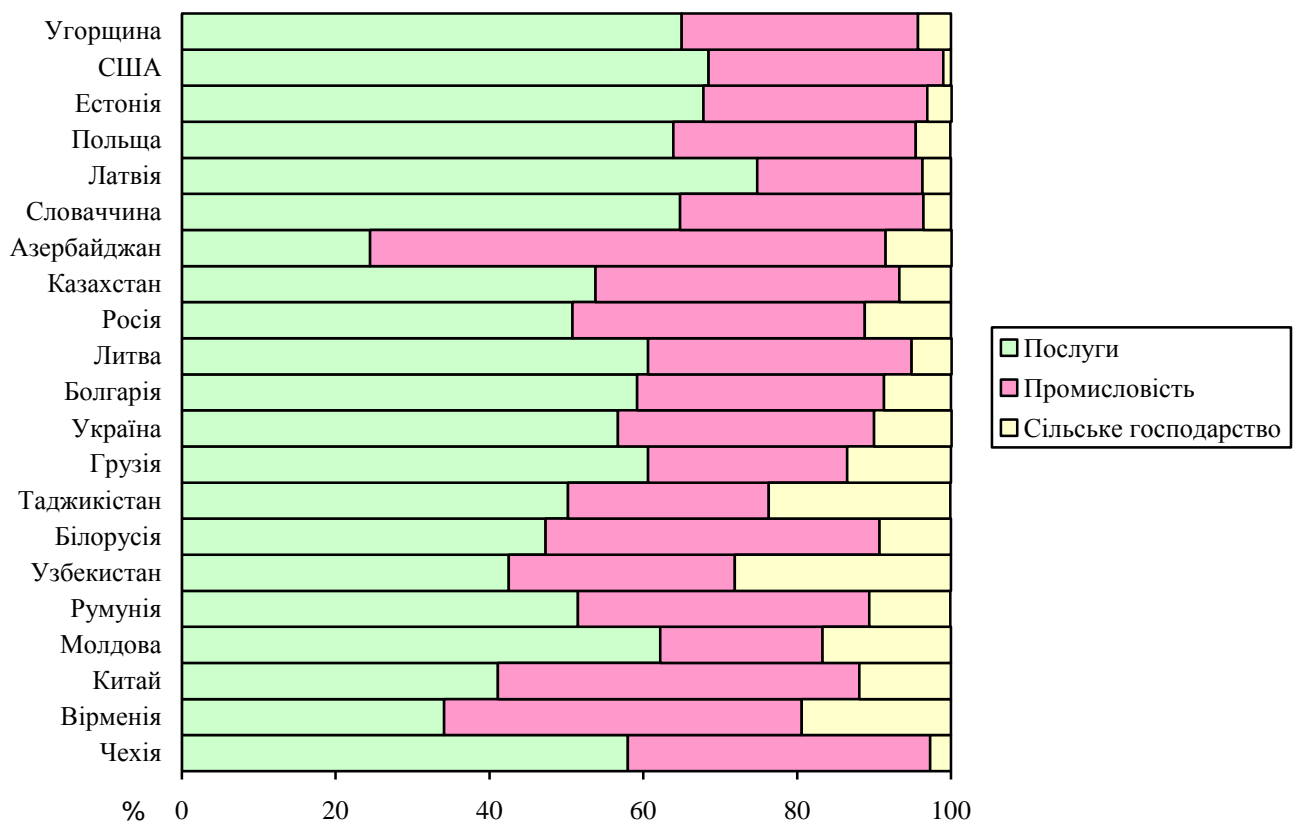
№	Країна	Зміна у % у порівнянні з попереднім роком								Початок зростання	Середній темп зростання від початку зростання
		2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007		
Центральна та Східна Європа											
1	Албанія	7,3	7,0	2,9	5,7	7,0	5,6	5,5	6,0	1998	6,7
2	Болгарія	5,4	4,1	4,9	4,5	5,6	5,5	5,5	6,2	1998	2,4
3	Хорватія	2,9	4,4	5,6	5,3	4,3	4,3	4,8	5,6	1994	4,6
4	Чехія	3,3	3,1	2,0	2,9	3,6	6,1	6,1	5,7	1993	3,3
5	Македонія	4,5	-4,5	0,9	3,2	4,1	4,0	3,0	5,1	1996	2,5
6	Угорщина	5,2	3,8	4,3	4,1	4,9	4,2	3,9	1,3	1994	3,6
7	Польща	4,0	1,0	1,4	3,7	5,5	3,5	6,2	6,5	1992	4,5
8	Румунія	2,0	5,7	5,1	5,2	8,3	4,1	7,7	6,2	2000	3,0
9	Словаччина	2,2	3,3	4,4	4,2	5,5	6,0	8,3	10,4	1994	5,3
10	Словенія	4,1	2,9	2,9	2,3	4,2	4,0	5,2	6,4	1993	4,1
У середньому		4,1	4,0	3,6	4,1	5,3	4,7	5,6	5,9	1994	4,1
Країни Балтії											
11	Естонія	7,3	6,5	6,0	4,7	6,3	10,2	11,2	7,1	1995	6,3
12	Латвія	6,8	7,9	6,1	6,8	8,7	10,6	11,9	10,3	1994	6,4
13	Литва	3,9	6,4	6,8	9,7	6,5	7,9	7,7	8,8	1995	5,9
У середньому		6,0	6,9	6,3	7,1	7,2	9,6	10,3	8,7	1995	6,4
СНД											
14	Азербайджан	11,1	9,9	10,6	11,2	10,2	26,4	34,5	19,2	1996	13,1
15	Білорусія	5,8	4,7	5,0	7,0	11,4	9,4	9,9	8,2	1996	7,2
16	Грузія	1,8	4,8	5,5	11,1	5,8	9,6	9,4	12,4	1995	6,9
17	Киргизія	5,4	5,3	0,0	7,0	7,0	-0,2	2,7	7,4	1996	4,5
18	Молдова	2,1	6,1	7,8	6,6	7,4	7,5	4,0	3,0	1997	3,3
19	Росія	10,0	5,1	4,7	7,3	7,2	6,4	6,7	8,1	1997	5,2
20	Таджикистан	8,3	9,6	10,8	11,1	10,3	6,7	7,0	7,8	1997	7,5
21	Туркменістан	5,5	4,3	0,3	3,3	1,5	9,6	...	13,0	1998	5,5
22	Україна	5,9	9,2	5,2	9,6	12,1	2,7	7,1	7,3	2000	7,4
23	Узбекистан	4,0	4,5	4,2	4,4	7,7	7,0	7,3	9,5	1996	5,1
У середньому		6,0	6,4	5,4	6,5	8,4	8,5	9,8	9,6	1996	6,3

Джерело: Україна на роздоріжжі: Уроки з міжнародного досвіду економічних реформ / за ред. А.Зінденберга, Л.Хоффмана. – К.: Фенікс, 1998. – 477с.; оф. сайт Європейської економічної комісії ООН <http://w3.unecsc.org>

Дані таблиці 1 свідчать, що найбільшого трансформаційного спаду, який проявився у значному зниженні рівня ВВП, країни зазнали в період початку 1990-х

рр. Протягом 1990-1992 рр. майже всі країни мають від’ємний показник зростання ВВП. Виключення при цьому становить Польща, у якої період зростання почався вже з 1992 р. Починаючи з 1993 р. стійке зростання намітилося в Чехії, Польщі, Словенії, а з 1994р. – у Хорватії, Угорщині, Словаччині, Латвії. У цей же час країни СНД, а серед них Україна, все ще знаходились у трансформаційному спаді [16; 17].

Країни з трансформаційною економікою значно відрізняються одна від одної в першу чергу за структурою національного продукту, проте доцільно виділяти певні сфери національного господарства, частки яких у ВВП можна порівняти у співвідношенні різних країн. Такими сферами національного господарства спеціалісти Світового Банку виділяють промисловість, сільське господарство та послуги. Їх співвідношення в різних трансформаційних економіках за результатами міжнародних порівнянь показано на рис. 1.

Джерело: Федеральная служба государственной статистики. Россия в цифрах: Номинальный объем произведенного ВВП: <http://www.gks.ru>; U.S. Census Bureau: Gross Domestic Product in Current and Real (2000) Dollars by Industry: 2000 to 2006 <http://www.census.gov>; World Bank Data: Key Development Data & Statistics: <http://web.worldbank.org>

Рисунок 1. Структура економіки деяких трансформаційних країн у 2006 р.*

* Приклад США наведено для порівняння структури трансформаційних економік з економікою розвинутого ринку.

Частка сфери послуг у ВВП є надзвичайно важливим показником, який визначає ступінь розвитку економіки та особливості її функціонування. США як країна на постіндустріальному етапі розвитку, має такі показники: сільське господарство – 1,0% ВВП, промисловість – 30,5%, а сфера послуг – 68,5% ВВП. В той же час Україна у структурі ВВП має 56,7% сфери послуг, 33,3% сфери промисловості та 10% сфери сільського господарства [18-20]. В цьому плані вона випереджає розвиток таких країн із трансформаційною економікою, як Румунія, Вірменія, Таджикистан, Узбекистан, Білорусія, але до оптимального співвідношення цих трьох основних сфер економічної діяльності ще залишилось здійснити багато реформ. Зокрема, М.Павловський виділив декілька головних завдань для України на шляху побудови ринкової економіки [21, с.45], серед яких розробка системи повномасштабного державного регулювання; обрання й обґрунтування свого шляху до нової економічної системи; підпорядкування грошово-фінансової системи інтересам власного виробництва; розробка ефективної системи захисту свого ринку та свого виробника на перехідному етапі та дотримання принципу керівництва інтересами своєї держави, відстоювання її незалежності.

Ці завдання перекликаються із програмою прискореного реформування планової економіки протягом 10-15 років, яка була розроблена спеціалістами МВФ та Світового Банку для країн Східної Європи [5, с.75]. Ця програма містить чотири групи заходів, серед яких:

- 1) макроекономічна стабілізація (здійснення жорсткої податкової політики, кредитної політики, ліквідація «зайвої» грошової маси);
- 2) лібералізація економіки (реформа внутрішніх цін, зовнішньої торгівлі, системи розподілу, системи заробітної плати, ринку робочої сили, реформа банківської системи, відсоткових ставок);
- 3) розвиток приватного сектору, приватизація (мала приватизація і розвиток приватного сектору, великомасштабна приватизація, оформлення прав приватної власності, структурна перебудова, ліквідація монополій);
- 4) перегляд ролі держави (законодавчі, інституційні та соціальні реформи).

Плинність процесів у трансформаційній економіці важко прогнозувати, оскільки існує надзвичайно багато факторів, що обумовлюють неоднорідність процесів переходу до ринку. Ці процеси можна розділити за декількома критеріями:

1. Форма власності. Державні підприємства трансформаційної економіки на відміну від країн з ринковою економікою функціонують в неринкових умовах. Це означає, що в перехідній економіці все ще діють неринкові інститути регулювання підприємств.

2. Галузева структура. Підприємства різних галузей по-різному реагують на вплив інвестиційного та споживчого компонентів попиту, мають різну динаміку розвитку.

3. Розмір підприємства. В умовах реформ динаміка розвитку малого підприємництва і великих підприємств значно різниться. Пряма зацікавленість в результатах роботи і відсутність складних технологій створюють умови для швидкого зростання продуктивності праці на малих та середніх фірмах. Великі підприємства, натомість, потребують значних інвестицій та зміни управлінського персоналу.

4. Асинхронність перехідних процесів. Так, приватизація малих, середніх та великих підприємств є не одним цілісним процесом, а поетапним.

5. Регіональні особливості.

6. Структура імпорту й експорту.

Трансформаційна економіка характеризується збільшенням як технологічних, так і трансакційних витрат, які доцільно розглянути детальніше. Одна із теорій існування підприємств різного розміру пояснює дане явище через факт існування так званих трансакційних витрат. Зокрема, величезний внесок у розвиток даної теорії здійснив Р.Коуз. Він розглядає можливі причини існування спеціалізованої комірки (фірми), визначальною рисою якої є витіснення механізму цін [22]. Автор звертає увагу на те, що централізованому володінню, приватній власності і ринковим обмінам притаманні витрати на укладання угод, так звані «трансакційні витрати». Характерною рисою сучасної ринкової економіки є значне зростання частки ресурсів, які витрачаються на укладання угод. Використання цінового

механізму передбачає існування витрат організації на з'ясування цін, витрат на контракти. Існують випадки, коли управління ресурсами починає залежати від покупця. Це означає, що обумовлюються лише межі дій постачальника, а деталі поставок у контракті не обумовлюються. Вони визначаються пізніше. В результаті виникають відносини, які Коуз називає «фірма» – система відносин, які виникають тоді, коли спрямування ресурсів починає залежати від підприємця. Цей підхід дозволяє дати наукове трактування причин, які визначають різноманітні масштаби фірми [22, с.40].

Отже, зростання трансакційних витрат є характерним явищем як для трансформаційної, так і для ринкової економіки, проте його динаміка може значно відрізнятись. Руйнування традиційних планових потоків ресурсів, неповне завантаження потужностей викликають порушення технологічних процесів та відхилення від їх оптимального режиму. Без модернізації та інвестування в нові технології ефективність трансформаційної економіки може тільки зменшуватись, навіть якщо відбудеться зростання обсягів виробництва. Трансакційна складова витрат перехідної економіки при цьому виявляється найбільш суттєвою. Мале підприємство, отримавши економічну свободу в трансформаційній економіці, стикається з різким зростанням трансакційних витрат. Це відбувається через виникнення необхідності страхування ризиків, пов'язаних зі зміною кон'юнктури ринків, макроекономічних показників та законодавства в нестабільному оточенні, а також у зв'язку зі складністю управління фінансовими та матеріальними ресурсами, ціновою політикою та наявністю витрат на бухгалтерський облік та юридичний захист.

Для трансформаційних економік характерною є проблема уповільнення економічного зростання. В останні 30 років темпи економічного зростання дещо зменшились, а в багатьох великих регіонах світу виявилися серйозні труднощі розвитку, особливо це стосується Центрально-Східної Європи, де більшість країн розпочали побудову ринкового господарства. Ринкова трансформація економіки виступає стратегічним завданням, яке має на меті докорінно змінити характер економічних зв'язків між виробництвом та особистим споживанням. В

трансформаційній економіці одночасно розв'язуються два основоположних завдання: по-перше, це здійснення радикальних ринкових реформ; по-друге, проведення активної антикризової політики, спрямованої на подолання спаду виробництва, відновлення національної економіки, її структурну перебудову на засадах сучасної промислової та аграрної політики, а отже, і на досягнення економічного зростання [24, с.29]. При цьому завданням структурної перебудови є такий вплив на трансформаційну економіку, який компенсує кризові деформації і створює структурні передумови для оптимального функціонування економіки в постперехідний період.

Б.Кваснюк зазначає декілька головних завдань для України з метою досягнення економічного зростання на шляху переходу до ринку, з якими можна абсолютно погодитись: адаптацію суб'єктів господарювання до світових цін та подолання внутрішнього монополізму енергетичних компаній та інших природних монополій, розв'язання актуальних питань промислової політики щодо галузей переробної промисловості; вивільнення наявного потенціалу національних заощаджень, нагромадження основного капіталу для розширеного відтворення виробництва; оптимізацію внутрішніх та зовнішніх чинників зростання.

Ці завдання можна доповнити наступними:

1. зміщення орієнтирів економічної політики в бік зростання частки високотехнологічної продукції в експорті держави;
2. диференціація енергетичних джерел, що забезпечують функціонування всіх сфер економіки;
3. застосування величезного наукового потенціалу шляхом обмеження явища «brain drain» – так званого «витоку мізків» за кордон;
4. створення сприятливого середовища для припливу іноземних інвестицій в Україну шляхом реформування економічного, а зокрема, податкового законодавства;
5. і нарешті, створення чітких та прозорих ринкових механізмів для формування й розвитку ефективного сектора малого і середнього бізнесу.

Серед головних чинників економічного зростання, яке є одним із факторів, що забезпечують успішний перехід до ринку, є такі, як інвестиції, або нагромадження основного капіталу, витрати на робочу силу та технічний прогрес.

У кожній країні існує своя специфіка структурної перебудови, проте загальною особливістю є процес нагромадження капіталу. Створилася й продовжує свій розвиток ціла індустрія нагромадження капіталу, яка за помірну плату може надати індивідуальному підприємцеві чи підприємству можливість фінансувати свій бізнес. Найпоширенішою формою фінансування підприємницької діяльності є іноземні інвестиції. Вони сприяють розвитку не лише країн з трансформаційною економікою, а й досить часто високоіндустріальних держав, наприклад США, економіка яких в останні роки перетворилась в одного з найбільших споживачів іноземних інвестицій [23]. Нагромадження капіталу у формі іноземних і внутрішніх інвестицій є неодмінною умовою здійснення визначеної структурної перебудови національної економіки.

Суттєву роль відіграють міжнародні чинники, в першу чергу стан торговельного і платіжного балансів, валютний курс, паритети купівельної спроможності та залежні від них паритети міжнародного обміну. Політика економічного зростання багато в чому визначається економічною лібералізацією та переходом національної економіки на світові ціни, в тому числі і в рамках зовнішньої торгівлі. Цінові й нецінові чинники стали чи не найголовнішою причиною кризи та обвального спаду ВВП. Переробні галузі не мають фінансових можливостей для поліпшення технологічної бази виробництва, а структура економіки в цілому лише пасивно відображає цінові зрушення. Найбільших проблем у досягнення економічного зростання в період перехідних процесів в економіці завдає низький технологічний рівень машинобудування та зменшення його частки у ВВП [24, с.27].

Висновки

Отже, в трансформаційних економіках сучасності відбуваються важливі структурні зрушення, тобто структурна перебудова. Структурна перебудова економіки загалом потребує певного механізму – певних засобів, форм і методів, за допомогою яких вона здійснюється в найкоротші строки і з найбільшим ефектом. До

цих засобів належить приватизація, лібералізація цін і зовнішньої торгівлі, зміна системи власності в державі, які часто супроводжуються значним спадом виробництва. Перехідні процеси від адміністративно-командної економіки до ринку накладаються на загальносвітові процеси переходу від індустріального суспільства до постіндустріального, що, в свою чергу, зумовлює важливість процесу економічного зростання всіх держав незалежно від ступеня розвитку економіки.

Перелік використаних джерел

1. Трансформація моделі економіки України (ідеологія, протиріччя, перспективи): Інститут економічного прогнозування / за ред. В.М.Геєця. – К.: Логос, 1999. – 500с.
2. Перехідна економіка: Підручник / [В.М.Геєць, Є.Г.Панченко, Е.М.Лібанова та ін.]; за ред. В.М.Гейця. – К.: Вища школа, 2003. – 591 с.
3. Козуб Д.А. Переходные процессы в экономике индустриального типа: содержание и методы структурирования): дис. ... кандидата экон. наук.: 08.01.01/ Козуб Данила Анатольевич – Харьков, 2001. – 201л. – Библиогр.: л. 172-186.
4. Бузгалин А. Либерализация Versus Модернизация (сравнительный анализ переходных экономических систем) / А.Бузгалин, А.Колганов // Вопросы экономики. – 1998. – № 8. – С.38-56.
5. Душанич Т.Н. Экономика переходного периода / Т.Н.Душанич, Й.Б.Душанич. – М.: Институт международного права и экономики, 1996. – 184 с.
6. Корнаи Я. Трансформационный спад / Янош Корнаи // Вопросы экономики. – 1994. – № 3. – С.4-26.
7. Корнаи Я. Макростабилизация в Венгрии: политэкономический взгляд / Янош Корнаи // Мировая экономика и международные отношения. – 1999. – № 3. – С.74-83.
8. Міжнародна економіка: Навч. посібник. Видання 2-ге перероб. та доп. / [Ю.Г.Козак, Н.С.Логвінова, В.В.Ковалевський та ін.] – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 1118 с.

9. Савка Н. В. Макроекономічні проблеми розвитку підприємництва у перехідній економіці України: дис. ... канд. екон. наук: 08.01.03 / Савка Наталія Володимирівна. – Львів, 1997. – 184с.
10. Кубай Н.Є. Становлення і розвиток приватного підприємництва в перехідній економіці (на прикладі малих підприємств України): дис. ... канд. ек. наук: 08.01.01 / Кубай Наталія Євгенівна. – Львів, 1999. – 175 с.
11. Барановський О. Проблеми власності та легалізації капіталів і доходів в Україні / О.Барановський, В.Сіденко // Дзеркало тижня. – 2004, 15 травня. – С.12.
12. Економіка зарубіжних країн: Підручник / [А.С.Філіпенко, В.А.Вергул, Т.С.Бураківський та ін.]. – К.: Либідь, 1996. – 416с.
13. Брагина Е. Индия: государственная поддержка мелкой промышленности / Е.Брагина // Мировая экономика и международные отношения. – 2000. – № 2. – С 94-103.
14. Квитко В. Бизнес в Эстонии, или Заметки о некоторых предпринимательских правилах игры этой страны / В.Квитко // Посредник. – 1999. – № 30. – С. 8.
15. Міжнародна економіка: Навч. посібник / За ред. Козака Ю.Г., Ковалевського В.В. – К.: ЦУЛ, 2004. – 675 с.
16. Україна на роздоріжжі: Уроки з міжнародного досвіду економічних реформ / за ред. А.Зінденберга, Л.Хоффмана. – К.: Фенікс, 1998. – 477с.
17. Country Overview by Indicator, Country and Year. United Nations Economic Commission for Europe [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн.:http://w3.unece.org/pxweb/Dialog/varval.asp?ma=02_COSummary_r&ti=Country+Overview+by+Indicator%2C+Country+and+Year&path=./DATABASE/Stat/10-CountryOverviews/01-Figures/&lang=1
18. Федеральная служба государственной статистики. Россия в цифрах: Номинальный объем произведенного ВВП [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн.:
http://www.gks.ru/bgd/free/b01_19/IssWWW.exe/Stg/d000/i000610r.htm
19. U.S. Census Bureau: Gross Domestic Product in Current and Real (2000) Dollars by Industry: 2000 to 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн.:

http://www.census.gov/compendia/statab/cats/income_expenditures_poverty_wealth.html

20. World Bank Data: Key Development Data & Statistics [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн.:
<http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/DATASTATISTICS/0,,contentMDK:20535285~menuPK:1297819~pagePK:64133150~piPK:64133175~theSitePK:239419,00.htm>
21. Павловський М.А. Суспільство та економіка перехідного періоду: Шлях України / М.А.Павловський. – К.: Техніка, 1997. – 152с.
22. Коуз Р. Фирма, ринок и право / Р.Коуз; пер с англ. – М.: Дело, 1993. – 192с.
23. Єрохін С.А. Загальний сценарій структурної трансформації розвинутих країн / С.А.Єрохін // Актуальні проблеми економіки. – 2002. – № 11. – С.2-8.
24. Кваснюк Б. Економічне зростання в країнах з перехідною економікою / Борис Кваснюк // Розбудова держави. – 1998. – №1/2. – С.25-35.

Kurei Oksana, assistant of international business and world politics cathedra of International Business and International Economy Faculty, Transcarpathian State University, tel. 050 217 14 08, e-mail: kurej_o@yahoo.com

The Transformation Processes in the Modern Economies

The author examines the trends inherent in the modern economies in transition in the article. The main focus is emphasized on the importance of economic transition processes research, not only from the administrative command economy to a market, but also from an industrial to a postindustrial society in the global scale. We clarified the main features of transformational change, indicators that show the degree of completeness of these changes, examined the concept of transaction costs and their role in the transformation process, the trends of economic growth in the transition period.

Keywords: the economy in transition, privatization, post-industrial society, transaction costs, economic growth.